

GELİŞMENİN ARACI REKABET, REKABETİN ANAHTARI : DOĞRU SATINALMA..!

Çağımıza yakıştırılan birçok adın en anlamlılarından birisi de (rekabet çağı) deyimidir. Artık, dünyanın herhangi bir köşesindeki bir kişi; zeka, bilgi, beceri yönünden, bir başka köşedeki tanımadığı hatta varlığından bile haberdar olmadığı kişi(ler)le yarışmakta, bu yarışın sonucuna göre de mükafatlandırılmakta ya da cezalanmaktadır.

Kişilerin, sayılan bütün bu vasıfları (vasıf dokusu), neticede onların ürettikleri mal ve hizmetlerin içine gizlenmektedir.

Mükafat; gelir artışı, refah ve mutluluk; cezalanma da ürünlerinin satılamayışı sonunda doğan işsizlik ya da en azından gelir kaybı ve ona bağlı refah ve mutluluk azalmasıdır.

İlk bakışta abartılmış gibi görünebilen bu mekanizma şaşmadan işlemektedir. Taiwan'daki bir küçük müteşebbis, ürettiği elektronik eşyayı satıp para kazanabilirken birdenbire, mesela Singapur'daki tanımadığı bir rakibi aynı eşyayı daha iyi daha ucuz yapmaya başlayınca önce satış zorlukları ile, daha sonra da işsizlikle karşılaşabilmektedir. Dünyaya açılmakta bulunan Türkiye için de sistem aynı şekilde işlemektedir.

Bu mekanizma, serbest rekabet ortamı dediğimiz, gümrük koruması enaza indirilmiş ortam dolayısı ile oluşabilmekte ve tüketiciye daha iyi/ucuz mal/hizmet temin ederken, bu mal ve hizmetlerin üreticilerini kıyasıya bir rekabetin içine sokmaktadır. Her üretici kendi ürettik(ler)i dışında birçok başka mal ve hizmetin aynı zamanda tüketicisi konumunda da olup, bir kişinin üretici olarak çok hoşlanmadığı rekabet, aynı kişiyi bu defa tüketici olarak korumaktadır.

Üreticiyi bir yandan rakipleri bir yandan da tüketiciler vasıtasıyla baskı altında tutan rekabet, kalitenin de düzelmesine yol açmaktadır. Teknolojik gelişmelerin arkasında bu keskin rekabet bulunmakta, teknolojik gelişmeler de bilimsel gelişmeleri getirmektedir. Bilim ve teknolojinin ise hemen hemen tüm ekonomik gelişmeleri kamçıladığı hatta yarattığı bilinmektedir. O halde rekabetin, bilim-teknolojiyi olduğu kadar, ekonomik gelişmeleri de yaratan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm özellikleriyle serbest bir piyasa ekonomisinin içinden rekabeti kaldırdığımızda, tüketiciyi koruyan sistem bir anda bir cehenneme dönüşebilir. Fiyatların oluşumu arz ve talebe göre değil, üreticilerin kendi aralarında varacakları anlaşmalara göre oluşmaya başlar. Verimsizlik, teknoloji eskiliği, araştırma-geliştirme eksiği, kötü yönetim, pahalı para ve diğer nedenlerden doğabilecek maliyet artışları, kolayca zam yapılarak telafi yoluna gidilir. Böylece bir zam-maliyet artışı-zam spirali oluşur. Böyle bir sistem, korumacılığa (gümrük koruması) ya da aşırı teşviklere muhtaçtır. Yani, ya daha ucuz ve kaliteli malların

yurda girişi pahalandırılmalı; ya da iç üretimi ucuzlatacak bazı teşvikler uygulanmalıdır.

Diğer yandan, içinden rekabet unsuru kaldırılmış bulunan serbest piyasa sistemi, ulusal standartlar sistemini de baskı altına alır. Yerli üretimin kalitesini belirleyecek standartların dejenere olmasına yol açar. Böyle bir sisteme (rekabetsiz serbest piyasa) rekabet unsuru enjekte edilmeye başlansa, önce firmaların baskıları, daha sonra firma batma olayları ortaya çıkacak, bu da kamuoyunda rekabet aleyhine bir ortam doğmasına yol açacaktır.

Sonuç olarak, rekabet faktörü bir ekonomiyi sağlıklı yapabilen ya da tahrib eden bir kilit taşıdır denilebilir.

Bir ekonomiyi bütünüyle etkileyebilen rekabet unsuru aslında bir milletin, dünya milletlerinin tümü ile her alanda yarışması anlamına gelir. Bir uç örnek olarak; bir ülke postacılarının bir diğer ülke postacılarından daha hızlı yürüyebilmesi bile, sonuçta birinci ülkenin maliyetlerinin marjinal de olsa düşük olmasına yol açar. Böylece, ilk bakışta maliyetlere etkisi yokmuş gibi görünen tüm özellikler (bir milletin vasıf dokusu), o milletin rekabet gücünü oluşturur.

Bukadar hayati bir işlevi olan rekabet ortamı acaba nasıl oluşturulabilir ? Herhalde akla gelen ilk soru budur!

Rekabet ortamı yaratmanın araçları kalın bir politika dokümanını dolduracak kadar geniş kapsamlıdır. Yasal, finansal, eğitime ilişkin, teknolojik, kamuoyu oluşturma gibi onlarca yönü üzerinde alınabilecek tedbirler vardır. Bu makalede bu çok sayıda araçtan yalnızca bir tanesi üzerinde durulacaktır. Kamu alımları!

Kamu alımları, rekabet ortamını oluşturabilecek en etkin araçlardır. Savunma ihtiyaçlarından, Toprak Mahsulleri Ofisinin yaptığı destekleme alımlarına; Devlet Malzeme Ofisinin yaptığı satın alımlardan kamu binaları inşaatına; santral, baraj, karayolu vb inşaat ihalelerinden, belediyelerin küçük hizmet alımlarına varıncaya kadar geniş bir alanda kamu alımları yapılmaktadır. Bu alımlar rekabeti oluşturacak şekilde kullanılabilirler ve gelişmiş ülkelerde kullanılmaktadır da !

Aksine, bu imkan iyi kullanılamadığı takdirde başta rüşvet olmak üzere; iyi (ucuz ve kaliteli)nin tasfiye edildiği, kötünün mükafatlandırıldığı, kaba kuvvet de dahil birçok etkinin yönlendirmesine açık bir sistem oluşur.

Satınalma denilen ve bir anlamda rekabetin oluşmasını belirleyen süreç, bu bakımdan anahtar rol oynamaktadır. Satınalma süreci:

- * Satınalma yöntemini belirleme, (ihale, pazarlık, doğrudan alım vb)
- * Satınalınan ürünün denetimi ve para ödeme şeklindeki iki ana adımdan oluşmaktadır.

Takdir edileceği gibi bu iki adım, doğru satınalma açısından eşit öneme sahiptir.

Bu makale; akla gelebilecek çeşitli mal ve hizmet alımlarının tamamında işe yarayabilecek bir-iki aracı tanımlamayı amaçlamıştır. Bunlar;

- (I) Şartname bilgi bankası,
- (II) Çeşitli satınalma yöntemleri için standart prosedürler bilgi bankası,
- (III) Satınalma denetimi

Şartname Bilgi Bankası

Doğru hazırlanmamış bir şartname ile doğru satın alma yapılamaz. Ne satın almak istendiğini, rekabeti azami ölçüde gerçekleştirebilecek şekilde ifade eden bir şartname "iyi"dir.

Baştan kimden alınacağına karar verilmiş bir ürünü, (neredeyse markasını belirterek) tarifleyen bir şartname, hiç olmamasından daha da kötüdür.

Çok sayıda kamu kuruluşunun çok sayıda mal ve hizmeti, eksiksiz ve rekabeti azamileştiren bir şekilde tariflemesini beklemek büyük bir iyimserliktir. Aynı bir kuruluşun birbirinden farklı bölümleri; hatta aynı bölümü, farklı zamanlarda aynı alım için farklı şartnameler hazırlayabilmektedir.

İlk bakışta, bir kuruluşun serbestçe satınalma işlemi yapabilmesi ile bu dejenere olgu ayırtedilemeyip, başıbozukluk ile serbestliğin farkı anlaşılmayabilir. Serbestlik, rekabet şartlarını bilerek veya bilmeden bozarak, ihtiyaçların gönülden geldiğince ifade edilebilmesi değildir.

Şartname bilgi bankası kavramı, tüm kamu kuruluşlarının alımlarının tek elden yapıldığı bir merkezi satınalma sistemi de değildir. Yalnızca tüm şartnamelerin bir arada bulunduğu ve tüm kuruluşların kolayca erişebildikleri bir merkezdir. Kullanımı mecburi olmayıp tamamen isteğe bağlıdır. Bununla, eğer sistem iyi çalışmazsa kendi kendini tasfiye etmesi ve kamu yönetimini güçleştiren bir darboğaz yaratılmaması amaçlanmıştır. Aksine iyi çalıştırılabilmesi halinde ise, kullanılmadığı takdirde zihinlerde belirli suistimal şüpheleri yaratmak baskısı ile faydalı bir işlev gören bir araçtır.

Şartname bilgi bankasında bulunacak olan şartnameler şu yollardan oluşurlar:

- * Şartname bilgi bankası yönetimince hazırlananlar
 - Başka ülkelerden aynen ve/ya adaptasyonla alınanlar,
 - Özgün ihtiyaçlar için hazırlananlar
- * Bir kamu veya özel sektör kuruluşunca hazırlanmış ve kabul görmüş olanlar.

Şartname bilgi bankası üç yolla hizmet veren bir organizasyon olacaktır:

- (1) Arşivinde hazır bulunan şartnameleri isteyenlerin hizmetine sunarak,
- (2) Bir mal ve/ya hizmet alımı yapacak ve fakat bunlara ait hiç altyapısı bulunmayan kamu veya özel sektör kuruluşlarına şartname hazırlayarak,
- (3) Belirli bir altyapısı bulunan ve fakat şartname bilgi bankası gibi uzman bir kuruluşun bilgi ve tecrübesinden yararlanmak isteyen kuruluşlara uzman desteği sağlayarak.

Prosedür Bilgi Bankası

Çeşitli mal ve hizmetlerin hacmine, aciliyet derecesine ve diğer özelliklerine göre kullanılan muhtelif alım yöntemleri olabilir. Milli seviyede ihale açarak alım yapmak, uluslararası seviyede ihale yapmak, belli sayıda katılımcı arasında pazarlık yapmak, acil haller ve küçük alımlarda pazarlık yapmak gibi yöntemler bunlardan yalnız birkaçı tanesidir.

Diğer yandan kabulün nasıl yapılacağı konusunda da çeşitli yöntemler kullanılabilir. Muhtelif kabul testlerinin nasıl yapılacağı başlıbaşına bir uzmanlık konusudur.

İşte bütün bu usullerin tarifi edildiği sistematige prosedürler adı verilebilir ve prosedür bilgi bankasında bu konulardaki standart prosedürler bulunur.

Satınalma Denetimi

Şartnameleri ve diğer prosedürleri burada tanımlandığı şekilde ya da bunun dışında usullerle hazırlanmış satınalma işlemlerinde, rekabet ortamını bozucu uygulamaların olup olmadığının denetimi son derece önemlidir. Bunu yalnız kamu kesimi değil özel sektör de kullanabilir. Özel sektör alımlarının daha az mevzuata bağlı olması nedeniyle, bu kuruluşların ortaklarıncı zaman zaman denetimler yaptırılarak rekabet koşullarına ne kadar uyulduğunun tesbiti istenebilir.

İşte bu çok önemli fonksiyonun yerine getirilmesi için, şartname ve prosedürler konusunda uzmanlaşmış kadrodan yararlanılabilir.

Sistemin çeşitli suistimallere kapalı olabilmesi tamamen teknik bir sorundur. Sistem bu tür ihtimaller minimum olacak şekilde kurulabilir.

Burada vurgulanmak istenilen, bu fonksiyonların vazgeçilmez olduğu ve yerine getirilmemeleri halinde fiyat oluşumlarının, rekabetin yerini alacak etkenlerce oluşturulacağı ve bunun da tüm ekonomik faaliyetleri bozacağıdır.

KAMU YÖNETİMİNDE YERİNE GETİRİLMİYEN FONKSİYONLAR..!

Doğru ya da eğri her ne olursa olsun, uzun süre yapılagelirse çevresinde, toplumun doğru kabul ettiği bir "değer ölçütleri sistemi" oluşmakta, artık o şeyin doğruluğu eğriliği tartışılmaz olmaktadır. Bir bakıma bu ölçütler, bir toplumu bir diğerinden ayıran kültürel farklılıklar olarak görülmelidir.

Toplumlar arasındaki giyim, kuşam, beslenme, selamlaşma, aile içi ilişkiler gibi çok sayıda örnek, bu şekildeki olağan farklılıklardır.

Bir de, toplumdan topluma değişmeyen, doğal gerçeklere ya da onlar kadar katı doğrulara dayalı pratikler vardır ki, evrensel doğrular bunların üzerinde oluşmuştur. Fizik kuralları böyledir. Mesela hiç kimse tartışarak eğik atış formüllerini değiştiremez.

Kamu yönetimi ise her iki grup kanunun birlikte varolduğu bir alandır. Kamu yönetiminde bazı kurallar içinde bulunulan topluma özgüdür. Bunlar kültürel farklılıklar kadar doğal sayılmalıdır. mesela bir toplumda kamu yöneticileri arasında, usta-çırak ilişkisine dayalı bir yetiştirme sistemi varken, bir diğerinde okula dayalı bir yetiştirme tarzı benimsenmiş olabilir Bunların her ikisi de kendi toplumları için doğrudur.

Kamu yönetiminde ikinci grup kurallar universaldır. Kamu yönetiminin temel fonksiyonları tüm toplumlarda -küçük değişikliklerle- aynı olmalıdır.

Bu makalede üzerinde durulacak konu, kamu yönetiminin bu, "her yerde aynı olması gereken" yanlarıdır.

Ülkemizde, kamu yönetiminin bu temel fonksiyonlarında farklı bir anlayış yerleşmiş ve uzun süre uygulanageldiği için de kamu yöneticileri tarafından doğru kabul edilir olmuştur. Yeni yetişenler ise; ister okulda ister hizmet boyunca bu farklı uygulama ile birlikte yetiştikleri için anlayış giderek yerleşmiş ve yukarıda anılan doğrular bu yolla şekillenmiştir.

Bugün çoğu kamu yöneticisi, uygulanan sistemde herhangi bir problem olmadığına, ancak uygulamada bazı hatalar olabildiğine samimiyetle inanmaktadırlar.

Ülkemizdeki bu farklı uygulamanın mantıklı sebepleri de vardır. Bir örnekle açıklamak gerekirse, genç Cumhuriyetimizin kamu yöneticisinden iki işlevi birden bekler durumda olması verilebilir ki, bir başka ülkenin kamu yöneticisinden beklenen ve de özel bir eğitim verilmemişse beklenebilecek olan bir görev değildir.

Bu işlevler:

1. Mevcut sistemleri çalıştırmak,
2. Çalıştırılacak olan sistemleri kurmak.

Gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde kamu yöneticisinden beklenen, yukarıdakilerden yalnızca birincisidir. Yani; başkalarının kurulmuş bulunan sistemleri, o sistemlerin kurallarına uygun olarak işletmek !

Ülkemizde buna ek olarak; o sistemlerin kurulması da kamu yöneticisinden beklenmektedir. Ülkemizde kamu yönetiminde gelenekselleşmemiş bu ve benzer fonksiyonlar, sebep her ne olursa olsun yapılmamakta ve bunun sonunda da ciddi başka sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Belki her bir yapılamayan fonksiyon için yukarıdakine benzer açıklamalar bulunulabilir. Ama üretilebilecek olan bu gibi mazeretler neyi düzeltebilir ki ?

Bir ayağı olmayan bir kişinin yürüyememek için çok geçerli nedeni vardır. Ama bu geçerlilik; kişinin yürüyememe olgusunu değiştirmemekte ve olsa olsa onu "haklı ve yürüyemeyen" durumuna getirmektedir.

Ülkemiz kamu yönetiminde de bu sebepler haklı da olsa (ki çoğu öyle değildir) sonuç pek çarpıcıdır.

Bu makalede kamu yönetimi fonksiyonlarının tamamının irdelenmesi değil, temel fonksiyonlardan hangilerinin ve neden yapılamadığını eleştirmek amaçlanmıştır.

Nedir bu yapılamayan işlevler ?

1. Yeniden Yapılaşma !

Uzun yıllar öncesinin kavramları çevresinde teşkilatlanmış ve kurallar edinmiş bulunan kamu yönetiminin, günümüzün şart, imkan ve politikaları karşısında yeniden teşkilatlanması ile özellikle geçmiş yıllarda bütünüyle devlet ağırlıklı olarak düzenlenmiş sistemlerin, uygun noktalarda özel girişimciliğe daha çok yer verecek şekilde düzenlenmesi ve bu yolla küçülüp güçlenme süreci, bu kavram içinde yeralmaktadır.

2. Politika tesbitleri !

Kamu yönetiminin kapsadığı tüm alanlarda:

- varılmak istenen **hedefler**,
- bu hedeflere ulaşmada uyulacak **ilkeler** ve
- öngörülen hedeflere, öngörülen ilkeler çerçevesinde ulaşabilmek için kullanılacak **araçlar**

dan müteşekkil politikaların tesbiti bu kavram içinde yeralmaktadır. Herhangibir alandaki politikanın tesbiti, genellikle önce o alandaki sorunların analizini ve sonra

da o analize dayalı olarak ortaya konulacak çözümleri içerecektir. Bu nedenle politika tesbit faaliyetleri, problem alanlarının analizi ile birlikte yeralmalıdır. Ayrıca; çeşitli konularda konulmuş prosedürlerin gözden geçirilmesi, basitleştirilmesi (de-regulation), birleştirilmesi, yenilerinin konulması, prosedürlere taraf olanların eğitilmeleri de bu alan içinde yeralmaktadır.

3. Hizmetiçi Eğitim!

Başta üst yönetim olmak ve hemen arkasından müteakip yönetim kademeleri gelmek üzere tüm kamu görevlilerinin, görevlerin gereklerine ve kendilerinin ek eğitim ihtiyaçlarına göre hizmet sırasında eğitilmeleri, başlıbaşına bir fonksiyondur. Ayrıca; eğitim konularının çeşitliliği, eğitilecek kişi sayısının çokluğu ve başlangıç eğitim kalitesinin düşük olması ve nihayet bu çokluk ve yaygınlıktaki eğitimin ancak yeni öğrenim teknolojileri yoluyla yapılabilir olması nedenleriyle, bu fonksiyon alanı en kritik alanlardan birisidir.

4. Teknik Destek !

Tüm hizmet alanlarının değişik ölçülerde de olsa ihtiyacı olan:

- * bilgisayar desteği (elektronik mailing, ofis otomasyonu, veri-temelleri teşkili vb),
- * bilgi toplama ve yayma,
- * çeşitli konularda istatistik sistemler oluşturulması,
- * arşiv ve kütüphanelerde teknik destek,

ve benzer teknoloji ağırlıklı "destek fonksiyonları"nın verilmesi işleridir.

5. Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlarla İlişkilerin Düzenlenmesi !

Kamu organlarının fonksiyonlarını daha esnek yapabilmeleri, devlet tarafından yapılması gerekli işler için pilot uygulamalarla örnekler verilmesi, gönüllü imkanların yönlendirilmesi amaçlarıyla faaliyette bulunması gerekir iken; devletin yapamadığı görevlerin ancak bir kısmını bizzat üstlenerek kaynak israfına yol açan vakıf, dernek vb kuruluşlarla ilişkilerin yeniden düzenlenmesi fonksiyonudur.

6. Sistem Kurma İşleri !

Kamu fonksiyonlarının tam ve doğru yapılabilmesi, çok sayıda sistemin, hükümet politikaları, dünya konjonktürü ve *Sistem Tasarımı* ilkeleri uyarınca gözden geçirilmesi ve/ya yeniden kurulmasına bağlıdır.

7. Finansal Yönetim !

Sınırlı mali kaynaklarla sınırsız denilebilecek ihtiyaçların karşılanabilmesi:

- * Yurtiçi ve uluslararası kaynakların tesbitini ve kullanımlarının mümkün kılınmasını,

- * Mevcut finansman imkanlarının iyi kullanılabilmesi için etkin bir finansal yönetimin sağlanmasını ve bunun için de uygun finansal yönetim tekniklerinin kullanılmasını

gerektirmektedir.

8. Araştırma !

Çeşitli konularda; üniversite ve diğer araştırma kurumlarından yararlanarak, kamu hizmetlerinin aksadığı noktaların, bunların sebeplerinin, çözüm modellerinin üzerinde araştırmalar ve geliştirme çalışmaları yapılmaktadır.

9. Halkla İlişkiler !

Kamu organlarının çeşitli faaliyetleri konusunda kamuoyunun sistemli şekilde bilgilendirmesi fonksiyonudur. Bu yolla bir yandan, bir çeşit eğitim yapılırken; diğer taraftan da ilgili kamu kuruluşlarının kamuoyu karşısındaki saygınlığı, dolayısıyla da devletin saygınlığı geliştirilmiş olur.

Böylece çizilen resim, bir-iki soruyu akla getirmektedir:

- * Bu işlevler niçin yapıl(a)mamaktadır ?
- * Kamu yönetim mekanizması, bu işlevler yerine neler yapmaktadır?

Niçin yapılamamaktadır ? sorusuna; dipnotlarında referans olarak verilen bir kısım makalelerde cevap aranmıştır. Sistem kurma konusundaki tesbitlerin irdelendiği iki makale, (1) nolu dipnotunda belirtilmiştir. Politika tesbitleri ve hizmetiçi eğitim konularındaki durum ise (2) nolu dipnotunda belirtilen iki incelemede irdelenmiştir. Diğer fonksiyonlar için "niçin" sorusuna cevap arandığında bazı ortak nedenlere rastlanmaktadır. Bunlar:

- * Dün öyle olduğu için! (safahata bağımlılık ilkesi)
- * Eğitim kurumları, bu yolda eğitim vermediği için,
- * Üst yöneticiler, bu fonksiyonların önemini yeterince değerlendiremedikleri için,
- * "Alışılmış"ın dışına çıkıldığında mevcut sistemin direnişinin yaratacağı sevimsizlik göze alınamadığı için,
- * Politika'nın, doğrular ile memnuniyet yaratan eylemler arasında bir tercih olarak algılanmış olması,
- * Kökeninin araştırılması gereken bir sorun: "Bunlar Teknik İşlerdir" sendromu! Kamu yönetimi işlerinin içine "teknik" olarak adlandırılan metodların girmesine karşı oluşmuş ilginç bir direnç (ki bunun

liselerimizdeki fen-edebiyat ayrımı ile ilgili olduğu muhakkaktır)

olarak gözükmektedir.

İkinci soruya, yani; "bu kadar hayati fonksiyonlar yapılamıyorsa, onların yerine neler yapılıyor ?" sorusuna gelince !

Kamu yöneticilerinin, bu temel işlevlerin yapılmayışı ile kazandıkları zamanların nasıl kullanıldığını en iyi açıklayan, Murphy kurallarından birisidir:

"İşler, yapımı için mevcut bulunan zamanı dolduracak şekilde genişler!"

Sonuç olarak ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır: Devletin; milletin refah ve mutluluğu için kamu yönetimi eliyle yapacağı işleri yapabilmesi için gereken temel fonksiyonlarının bazı önemlileri yerine gelmemektedir.

Onlar yerine, mevcut bulunan zamanı dolduracak şekilde faaliyetler üretilmektedir. Yanlış olarak bir yönetim biçiminin adı olan "bürokrasi" deyiimi ile şikayet edilen bu olgu, *"kırtasiyecilik"* tir..!

(1) Sistem kurma konusunda daha geniş açıklamalar için bkz:

- * "Gelişmenin Anahtarı: Sistem Kurmak ! ", M.Tınaz Titiz, Haziran, 1989, yayımlanmamış makale
- * "Verimlilik, Bir Sistemin Aynadaki Yansımasıdır", MPM ANAHTAR, Haziran, 1989

- (2) * "Kamu Yönetiminde Etkin Bir Araç: Politika Dokümanı", M.Tınaz Titiz, Temmuz, 1989, yayımlanmamış makale
- * "Eğitim Niçin Bir Kaynak Olarak Kullanılmıyor ? ", M.Tınaz Titiz, İVES MONITOR, Temmuz, 1989, Ankara

BAŞLARKEN !

Çağdaş Monitör'ün bu köşesinde zaman zaman siz değerli okurlarımızla birlikte olacağım. Kimi zaman güncel sektör olaylarını değerlendirirken, bazen de sektörün alt-yapısı sayılabilecek temel konularda siz okurlarımız arasında varolan duyarlılığı geliştirmeye çalışacağım. İnaniyorum ki, bu alt-yapısal denilebilecek konular yeterince köklemezse, teknolojik hayatımıza ne ölçüde girerse girsin iğreti kalacaktır.

Bugün, işte bu ikinci grupta yeralan bir konuya değinmek istiyorum. Özeti şudur: Sistematik toplanmayan bilgi yok demektir. Olmayan bilgiyi işlemek ise çok güçtür ve de beyhudedir.

Bilgisayarın II Dünya Savaşı ile birlikte gündeme geldiği, ENIAC'ın da bu akımı ilk sembolize eden araç olduğu ansiklopedik bir bilgidir. Ancak bilgisayar, o denli doğmaya hazır (hatta mecbur) bir aygıt olarak gündeme gelmiştir ki, hemen hiçbir icat da bu denli bir "hazır şartlar ortamı" oluşmamıştır.

Bu ortamı bu ölçüde hazırlayan faktör, Avrupa ve özellikle ABD'deki sistematik bilgi kaydetme kültürü olmuştur. 30'lu yılların filmlerini seyrederken sık sık, üst düzey yöneticiler dahil hemen herkesin elinde, bir kayıt formunun tuturulduğu bir tablayı hepiniz hatırlayacaksınız.

1. Endüstri devrimi ile beraber gelişen birçok yeni kavram arasında birisi giderek başka gelişmeleri ve sonuçta da bilgisayarları doğurmuştur. Bu kavram, "bilgiyi sistemli şekilde kaydet, tasnif et ve yorumla" kavramıdır.

Gerçekten de herhangi olaylar dizisini belirli bir süre kaydettiğinde, pek de özel çaba harcamadan, ilginç sonuçlar çıkarabildiğinizi defalarca gözlemlemişsinizdir. Bu basit görüntüslü kavram, istatikselsel karar verme tekniklerinin, kodlama sistemlerinin, form tasarımının hatta endüstri terbiyesi denilebilecek bir kültürün oluşmasını sağlamış sihirli bir kavramdır.

Yabancı TV'ler yoluyla basketbol seyretmeye meraklı okurlarımız, sık sık ekranın bir köşesinde o an görüntüde olan oyuncunun geçmiş performansına ait bilgileri görmektedirler. Bugün bu, bilgisayarlar aracılığıyla görüntülenmektedir. Ama ardındaki ilginç gerçek, basketbol gibi hızlı tempolu bir oyunda dahi bilgilerin sistemli şekilde kaydedildiğidir. Bilgisayarın henüz bulunmadığı dönemlerde de aynı bilgilerin bu defa abaklar, grafikler vb. "manual" yöntemlerle değerlendirebildiği mutlaklır.

Milletimizin birçok alanda örnek kültürler geliştirdiği, bugünkü medeniyetin gelişimine katkıda bulunduğumuz bir gerçektir. Bu, millet olarak fazla taraflarımızdan birisidir.

Buna karşılık sistemli bilgi kaydetme ve onu çeşitli yollarla işleme alışkanlığımızın olmadığı da bir diğer gerçektir. O da eksik taraflarımızdan birisidir.

Öyle eksiklikler olabilir ki, onu öylesine kabul etmek gelişmeye fazlaca olumsuz etki yapmayabilir. Bilgi toplama ve kaydetme ise öyle değildir. Gelişme yolunda yürüten bir toplumun bilgiyi toplaması, değerlendirmesi ve kararlarında kullanması, alternatifi bulunmayan bir gereksinimdir.

Bilgisayarların yaşamımıza belli bir ölçüde girmesine rağmen bugün belirli bir düzeyden yukarı çıkmakta zorlandığımızı görüyoruz. Bunun bir ölçüde sebebi, kuruluşlarımızın mali güçlükleri ve böylece bilgisayar piyasasının buna bağlı darlığı olabilir. Ama temeldeki güçlük, bu teçhizatın ve güçlü yazılımların tasarlandıkları faydayı sağlayabilmeleri için elde bulunması gerekli bilgilerin, daha da ciddi "bilgi toplama kültürü"nin henüz yeterince oluşmamış olmasıdır.

Bu problem çözülmez değildir. Ancak öncelikle bilgisayar sektörümüzü oluşturan tüm kuruluşların bu teşhiste birleşmeleri gerekir. Bilahare bir eylem planı ile eksiklerimizi giderebiliriz.

İşte bu sebeple bilgisayar sektörü yerine daha temel bir kavram olan bilgi sektörü üzerinde durmak gerekmektedir.

FİYAT ARTIŞLARI , “ÇİĞ ETKİSİ” VE KRONİK ENFLASYON!

Rev.No: 1, Tarih: Mayıs 22,'93

Rev.No: 2, Tarih: Kasım 01,'98

Giriş

Bir mal veya hizmetin fiyatına herhangi bir nedenle zam yapılması halinde, onun girdi olduğu başka mal ve hizmetlerin fiyatlarında da bazı otomatik artışlar olması doğaldır. Örneğin, petrole zam yapıldığında taşımacılık fiyatları artmakta, o ise hemen hemen tüm mal ve hizmetlerin bir girdisi olduğundan, onların da fiyatlarını yükseltmektedir.

Bu olgu hemen herkes tarafından bilinir. Bu makaleye konu olan fiyat artışları ise bu noktadan itibaren başlamaktadır.

Bir mal veya hizmet ürününün fiyatına yapılan zam sonunda, o mal veya hizmetin girdi olduğu bütün mal ve hizmetlerin fiyatları artmakta; artan bu fiyatlar bu defa başlangıçta zamlanan ürünün fiyatını tekrar artırmakta ve böylece bir “Çıg Etkisi” (avalanche effect) oluşmaktadır. İşte genellikle dikkatten kaçan ya da 'ihmal edilebilir' olarak varsayılan olgu budur. Ancak gerçek, bu varsayımı doğrulamamaktadır. Bu makalede bu etkinin boyutları incelenmektedir.

Kullanılan hesaplama algoritması

Bir I/O tablosunda bulunan çeşitli mal ve hizmet ürünlerine yapılabilecek zamların ardışık etkileri, bir bilgisayar yazılımı yoluyla incelenmiştir. Kullanılan algoritma, I/O tablosunun bir satırının zamlanması halinde bütün ürünlerde meydana gelebilecek fiyat değişimlerinin bir vektörde üstüste tutulması, ve bu vektörde her bir ürün için biriken zamlar belirli bir yakınsama değerine inene kadar zamların ürün maliyetlerine dağıtılmasından ibarettir.

Model üzerinde yapılan deneyler

(M) adet mal ve hizmet ürünü arasındaki Girdi / Çıktı (Input / Output - I/O) ilişkilerini gösteren bir tablo (I/O tablosu) esas alınarak yapılan iteratif bir çözümleme, Çıg Etkisi dikkate alınmadan hesaplanan fiyat artışlarına göre önemli farkların olabileceğini göstermiştir.

Tablo I'deki örnekte, 10 adet ürünün I/O ilişkileri gösterilmiştir (Bkz. TABLO-I). Tablonun her sütunundaki ürünün maliyeti içinde diğer 9 ürünün payları TL cinsinden gösterilmiştir**. Ayrıca tablonun son satırı, ürünlerin fiyatları için ayrılmıştır.

TABLO II'de ise, bu ürünlerden yalnız birincisine (petrol) % 10 zam yapılması halinde, “Çıg Etkisi” dikkate alınmadan oluşan yeni artmış maliyetler gösterilmiştir (Bkz. TABLO-II). Gösterim kolaylığı açısından, petrole yapılan % 10 zam farkı tablonun (1,1) hücresine konulmuştur (TL 350.-) .

Aşağıda, Çıg Etkisi (ÇE) dikkate alınmadan, ardışık yansımalarla oluşan fiyat artışları (%) cinsinden gösterilmiştir.

ÇİĞ ETKİSİ DİKKATE ALINMADAN OLUŞAN ZAMLAR (%)

petrol	elektrik	işçilik	taşıma	dem.çelik	kira	gazete	su	arazi	ekmek
10.0	4.6	0.12	5.0	2.0	0.67	0.33	1.0	0	1.25

10 üründe meydana gelen bu değişik fiyat artışlarından bir 'ortalama' türetebilmek için aşağıdaki“sepet” tanımlanmıştır.

FİYATLAR GENEL DÜZEYİNİ TEMSİL EDEN 'SEPET'

petrol	elektrik	işçilik	taşıma	dem.çel.	kira	gazete	su	arazi	ekmek
100	100	1	1	1	1	30	50	0	60

Bu 'sepet' kullanılarak hesaplanan ortalama fiyat artışı % 5.0 olmuştur.

Diğer yandan, ÇE dikkate alınarak petrole yapılan % 10'luk zam diğer ürünlere ve dönerek tekrar petrole (ve tekrar diğer ürünlere.....) yansıtılmış ve aşağıdaki zamlar oluşmuştur.

ÇE DİKKATE ALINARAK OLUŞAN ZAMLAR (%)

petrol	elektrik	işçilik	taşıma	dem.çel.	kira	gazete	su	arazi	ekmek
20.2	13.9	9.0	14.5	11.8	4.3	10.7	10.5	4.3	11.7

Aynı 'sepet' kullanılarak bu defa hesaplanan ortalama fiyat artışı ise % 15 olmuştur. Böylece ÇE, fiyat artışlarını yaklaşık 3 kat artırmış olmaktadır. Buna Çıg Etkisi Çarpanı denilebilir.

Kolayca tahmin edilebileceği gibi bu çarpanın büyüklüğü, bazı faktörlere bağlı olarak değişecektir. Yani;

- (a) I/O tablosunun büyüklüğüne,
- (b) Çok sayıda ürüne girdi olan ürünlerin sayısına,
- (c) Karşılıklı olarak birbirine yüksek bağımlılık gösteren ürünlerin sayısına bağlı olarak ÇE Çarpanı büyüyecektir.

Nitekim, Tablo I'de verilen I/O tablosu üzerinde yapılan bir seri deney, yukarıda belirtilen 3 faktörün de etkisini göstermektedir. I/O tablosunun 2, 3,, 10 elemanı alınarak yapılan deneylerde, daima ilk ürüne (petrol) % 10 zam yapılmıştır. Alınan sonuçlar aşağıdadır.

I/O TABLOSUNUN BÜYÜKLÜĞÜNÜN ÇE ÇARPANI'NA ETKİSİ (HÜCRE SAYISI)

2X2	3X3	4X4	5X5	6X6	7X7	8X8	9X9	10X10
1.14	1.16	1.35	1.41	1.53	1.64	2.05	3.14	17.79

Görüldüğü gibi tablo büyüdükçe ÇE Çarpanı'nda büyüme vardır.

I/O tablosu değiştirilerek, çok sayıda ürüne girdi olan bir ürünün bulunup bulunmamasına göre 2 ayrı deney yapılmıştır. Bu tür bir ürünün bulunması ve bulunmaması hallerinde ÇE Çarpanları sırasıyla 2.98 ve 1.0 olmuştur.

Modelin varsayımları ile gerçek koşullar arasındaki farklılıklar

Bu makaleye temel oluşturan model ile pratik arasında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, pratikteki durumu -genellikle- daha da kötüleştirici (yani ÇE Çarpanı'nı daha da artırıcı) yöndedir. Bu farklılıklar şunlardır:

(a) Sistemin, “tam rekabet” altında işlediği varsayılmaktadır. Pratikte ise “ek-sik rekabet” koşulları geçerlidir. Fiyatların, herhangi bir yavaşlatıcı etki ile karşılaşmadan yeni bir denge durumuna doğru “çıg” biçiminde artmasını önleyebilecek bir faktör “rekabet” iken, eksik rekabet koşulları bu avantajı azaltmaktadır.

(b) Her ürünün fiyatı ile maliyeti arasındaki oranın (kar oranı), ardışık zamlar sırasında sabit tutulacağı varsayılmıştır. Yani bir ürünün bir girdisine bir miktar zam geldiğinde, o ürünün yeni fiyatının ancak eski kar oranını sabit tutacak kadar olabileceği kabul edilmektedir. Pratikteki durum ise 2 açıdan farklıdır:

- (1) “Nasıl olsa her zaman zam yapılamaz, yapmışken biraz daha fazla zam ya-payım” düşüncesi genel geçer bir eğilimdir. Böylece zamlar, bu modeldeki kabul-den daha büyük olabilir.
- (2) Ama diğer yandan, yüksek fiyatlarda kar oranını düşürme yönünde bir düşünce de doğabilir. Ancak buradaki 'yüksek fiyat' fiyatlar yelpazesinde yer alan ucuz ürünlerin aksi olan pahalı ürünler olmayıp, ucuz ya da pahalı fiyatı yükselen ürünlerdir. Bu düşüncelerden hangisinin geçerli olacağını kestirebilmek güçtür.

(c) Yuvarlatma (round-off) etkisi: Bir ürüne yapılması gereken zamin daima bir üst değere yuvarlatılması eğilimi vardır. Bu, ÇE Çarpanı'nı bir ölçüde artırır.

(d) Modelde ardışık zamlar simültane olarak meydana gelmektedir. Pratikte ise çıg olgusu belirli bir zamana yayılarak gerçekleşmektedir. Ancak bu süre çok uzun olamaz. Çünkü her mal ve hizmet üreticisi, ürününün karlılık oranını korumak için vakit kaybetmek istemez. Hatta bir bölümü, ürününün girdilerinde henüz bir artış olmadan da zam yapabilir.

Modelden nasıl yararlanılabilir?

Ekonomik hayatın yönetimine ilişkin kararları verenlerin, bu hayatın ana objesi durumunda olan I/O tablosunun çeşitli değişimlere duyarlılığı konusunda ayrıntılı bilgi verebilecek bir "simülasyon"e ihtiyaçları vardır.

"Hangi mal ve hizmet ürünü, fiyat artışlarına karşı ne kadar duyarlıdır?" sorusunun doğru cevapları bilinemediği sürece, hiç umulmayan nedenlerden dolayı bir "çığ" olgusu harekete geçebilir. Bu nedenle model, böyle bir genel işlev için kullanılabilir.

Diğer yandan, ekonomik sistemi oluşturan gerçek I/O sisteminde bazı ürünlerin diğerlerinden "daha etkileyici" ve/ya "daha duyarlı" olmaları doğaldır. Çok sayıda ürüne girdi olan bir ürün "daha etkileyici" iken; çok sayıda ürünü girdi olarak kullanılan bir ürün de "daha duyarlı" olacaktır. Bu iki gruba birlikte "Kritik Ürünler" denilebilir.

"Kritik Ürünler" in bir bölümü bilinmektedir. Örneğin petrol, elektrik, işçi ücretleri gibi ürünler böyledir. Ancak, I/O tablosu üzerinde ayrıntılı analizler yapılmadan bütün kritik ürünleri tam olarak bilmek mümkün değildir.

Kritik Ürünlerin maliyetine giren ve dikkat çekmeyen bazı girdilerin (vergi, resim, harç gibi) küçük miktarlarda dahi artırılmasının olası sonuçlarını, I/O tablosu üzerinde gerekli deneyleri yapmadan bilmek mümkün değildir.

Modelin verdiği sonuçlardan en ilginç ise negatif zam (fiyat indirimi) olgusudur. Zamların yol açtığı "çığ" etkisi, benzer biçimde fiyat indirimi halinde de doğmaktadır. Aşağıda çeşitli ürünlere yapılan +%10 ve -%10 zamların yol açtığı ÇE Çarpanları verilmiştir.

HER ÜRÜNE AYRI AYRI \pm %10 ZAM YAPILMASI HALİNDE FİYATLAR GENEL DÜZEYİNDEKİ % DEĞİŞMELER

Ürün #	Ürün adı	+%10 zam	-%10 zam
1	Petrol	15.0	18.00
2	Elektrik	9.7	-11.00
3	İşçi ücreti	16.5	-21.80
4	Taşıma	8.1	-9.30
5	Demir-çelik	1.1	-1.15
6	Kira	13.3	-17.10
7	Gazete	12.0	-1.25
8	Su	6.1	-6.30
9	Arazi	~0	~0
10	Ekmek	6.8	-7.50

Bazı kritik ürünlerde fiyat indirimi yapılabildiği takdirde fiyatlar genel düzeyinde kendisinden daha büyük bir azalmaya neden olması olgusu, enflasyonla mücadele politikasında son derece etkin bir araç olarak kullanılabilir.

Yakınsaklık ölçütünün (EPS) etkileri

Deneyler sırasındaki ardışık iterasyonlarda oluşan yansımış zamların ürün maliyetlerine dağıtımında her zaman yakınsama garanti edilemez. Yakınsamanın olup olmaması, I/O tablosunun yapısına, yapılan zammın miktarına ve nihayet yakınsaklık ölçütüne (EPS) bağlıdır.

Teorik olarak, birbiri arasında bir denge halinde bulunan bir I/O tablosunun bu dengesi bozulduğunda (bir zam yapıldığında), hangi fiyatlarda tekrar dengenin oluşacağı yukarıdaki bu faktörlere bağlıdır. Oluşan Çığ Etkisi, sönümlü (giderek azalan) tipte ise belirli bir iterasyon sonunda denge oluşmaktadır. Bazı hallerde ise çığ, giderek büyüyen (gerçek çığa benzer şekilde) bir hal almaktadır.

Deneylerde, 0.5TL'lık bir yakınsaklık ölçütünün (EPS=0.5) iyi sonuçlar verdiği gözlenmiştir.